

Herman Noordegraaf

Om de vulling van het publieke domein: overheid, religie en moraal

Onlangs publiceerde minister Plasterk zijn nota *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Hij stelde daarin uitdrukkelijk het vraagstuk van seksualisering aan de orde en zag daarbij een rol voor de overheid weggelegd ter bescherming van jongeren wanneer ouders daar zelf niet in slagen. In de nota vinden we dan ook voorstellen voor opvoedingsondersteuning, het vergroten van weerbaarheid van jongens en meisjes in de geseksualiseerde cultuur en het opstellen van gedragscodes voor audiovisuele media. Eerder had zijn partijgenoot het Tweede Kamerlid Jeroen Dijsselbloem ervoor gepleit om videoclippen waar vrouwen als lustobject worden uitgebeeld aan te pakken omdat deze een verwrongen beeld geven van seksualiteit en de omgang tussen mannen en vrouwen. Dit werkt zijns inziens door in zaken als groepsverkrachting.

Inderdaad: de grote machten van geld (zich uitend in extreme vormen van vercommercialisering), geweld en seks kunnen hun klauwen met behulp van nieuwe technologieën steeds meer uitslaan. Dat noopt, zoals deze en andere politici onderkennen, tot een herijking van de visie op de rol van de overheid aangaande het stimuleren van moraal en het noodig afdwingen van de naleving daarvan. Maar was en is er niet het adagium 'de overheid is geen zedenmeester'? Er was en is een grote vrees voor paternalisme, het opleggen door overheid en hulpverlening van waarden en normen en het daarmee ingaan tegen de autonomie van burger en cliënt. Hoe gevoelig dit ligt, blijkt uit de reactie op de uitspraken van Dijsselbloem van de Jonge Socialisten in de PvdA: Plasterk zou zich beter bij de ChristenUnie kunnen aansluiten.

Deze discussie is ook voor kerken van belang, bijvoorbeeld met het oog op hun diaconaal en pastoraal werk en hun opstelling ten opzichte van samenlevingsvragen en daarom is het interessant om er verder op in te gaan.

Hoewel de inzichten van Plasterk en Dijsselbloem allereerst ingegeven zijn door de praktische problemen ('de wal keert het schip'), kunnen zij teruggrijpen

op in dit geval tradities binnen de sociaal-democratie, die naar mijn mening inderdaad nog steeds van belang zijn vanwege de grondkeuzes die zij bevatten. Ik doel daarbij op de onderliggende ideeën van de Doorbraak, die er in 1946 toe leidde dat de SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, opgericht in 1894) zich verbreedde tot een volkspartij en op de gedachten van volksopvoeding en -volksverheffing, die vorm kregen in de gedachte van een actieve cultuurpolitiek.

Binnen de SDAP zag men religie als privézaak, die in het partijleven zelf geen rol diende te spelen. De partij was in levensbeschouwelijk opzicht neutraal en stond een scheiding van kerk en staat voor met een beëindiging van de bevoorrechtiging van de kerk en van haar invloed op het openbare leven. Behalve een terughoudendheid ten opzichte van religie, was er een weerstand om morele noties als zodanig te benoemen ondanks dat het streven van de SDAP naar verbetering van de positie van het proletariaat nauw verbonden was met een intens verlangen naar rechtvaardigheid en bevrijding. Daarbij speelden intellectuele inzichten een rol: het historisch-materialisme dat moraal als onderdeel zag van de bovenbouw, terwijl de sociaal-economische krachten feitelijk de ontwikkelingen in de samenleving bepaalden. Voorts was er wantrouwen tegen morele vertogen omdat de gegoede burgerij en kerken een moraal en levensvisie uitdroegen aangaande gezag, orde en eigendom, die de strijd van het proletariaat belemmerde.

Het was vooral onder invloed van de kleine christen-socialistische stroming binnen de SDAP dat er erkenning kwam van het belang van moraal voor de doordenking van de grondslagen van de sociaal-democratie en het door haar voorgestane beleid en voor de samenleving in haar geheel. Dat gold ook het inzicht dat geloof en levensovertuiging een betekenis hadden die het privé domein overstegen. Via de Doorbraakbeweging, waarvan de vrijzinnig-hervormde predikant W. Banning de meest uitgesproken woordvoerder en 'ideoloog' was, kregen deze inzichten nadrukkelijk een plaats in het programma van de nieuwe partij, de PvdA. Zij plaatste zich in haar beginselprogramma van 1947 uitdrukkelijk niet op confessionele grondslag: zij stond open voor een ieder die haar grondslagen en programma onderschreven. Zij sprak echter uit dat zij het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht erkende en het waardeerde als leden dit verband in hun arbeid voor de partij duidelijk deden blijken. Daarmee was de opvatting van 'geloof als privézaak' losgelaten. Voorts hield de PvdA vast aan de gedachte van de scheiding van kerk en staat, maar erkende zij het recht van kerken om zich in het publieke domein te uiten. We zouden de opvatting zowel voor de partij zelf als voor de samenleving kunnen benoemen met de woorden 'actief pluralisme': de partij respectievelijk de staat bevoorrecht geen levensovertuiging boven de ander, maar erkent de betekenis van de manifestatie daarvan in partij en samenleving.¹ De actualiteit van deze inzichten voor het huidige debat over religie behoeft geen betoog. Het impliceert het verwerpen van de gedachte dat geloof een privézaak zou zijn en daarmee van het model van de scheiding tussen kerk en staat waarbij religie uit het publieke domein geweerd wordt.

Voorts pleitte het programma voor een actieve cultuurpolitiek met het oog op 'de ontplooiing van de intellectuele, zedelijke en geestelijke krachten van het gehele Nederlandse volk'. Daarbij dacht het vooral aan onderwijs en opvoeding en erkende het de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor dit alles. De staat moest met uitdrukkelijke erkenning van het beginsel van geestelijke vrijheid actief waarden als gerechtigheid, vrijheid, verantwoordelijkheid uitdragen en bevorderen. Daarbij sloot het programma aan bij de tra-

Signalement

ditie van volksopvoeding en -volksverheffing zoals die te vinden waren bij de 'rooie onderwijzers' (zoals Theo Thijssen) en bij de ooit als onderwijzer begonnen Banning.

Het zal duidelijk zijn dat bij dit alles niet sprake was van een 'smalle moraal', die alleen de noodzakelijke basisregels bevatte voor het samenleven, maar van een 'brede moraal' die gebaseerd was op een sterk op elkaar betrekken van individu en gemeenschap. De befaamde theoloog en godsdienstwetenschapper G. van der Leeuw streefde ernaar tijdens zijn kortdurend ministerschap van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap (1945/46) om zijn departement tot het centrum te maken van waaruit de volksopvoeding en beschavingsarbeid bevorderd zou worden.

Met de roep om ontvoogding en emancipatie vanaf de jaren zestig ontstond verzet tegen dit paternalisme van de overheid en de gedachte dat zij het volk moest beschaven. In de hulpverlening kwam een opstand tegen de macht van deskundigen (zoals medici en psychiaters). Dit verzet bevatte veel waarheidsmomenten² door misstanden aan de kaak te stellen en op te komen voor behoeften en rechten van patiënten en voor democratisering.

Echter, het doorvoeren van de gedachte dat moraal zoveel mogelijk uit het publieke domein geweerd moet worden omdat dit alleen een zaak is van het individu zelf, heeft geresulteerd in het beeld van de mondige burger, die in autonomie, zelfredzaamheid, zelfstandigheid en al ondernemend zijn leven vorm geeft. Dit vormt het uitgangspunt voor veel beleid. Een ieder kan zijn autonomie vorm geven als hij anderen maar niet schaadt (het niet-schadebeginsel). Deze visie is nog versterkt door de toenemende marktwerking en marktdenken in vrijwel alle sectoren van de samenleving en waarvan veel dwang uitgaat (over paternalisme gesproken!). Deze opvatting doet geen recht aan de verantwoordelijkheidsdimensie van het bestaan (die meer is dan niet-schaden), noch aan de kwetsbaarheid die onvermijdelijk met dat bestaan gegeven is noch met het gegeven dat niet iedereen kan voldoen aan de norm van het mondige burger zijn. In pleidooien voor 'bemoeizorg' wezen publicisten over zorg en welzijn als Paul Kuypers en Jos van der Lans er al ruim tien jaar geleden op, dat het respecteren van autonomie tot het uiterste bij mensen voor wie dit te veel is, erop neer komt dat men mensen aan hun lot overlaat, of het nu gaat om psychiatrische patiënten, prostituees, criminele jongeren of nog anderen.³

Evelien Tonkens heeft daar terecht aan toegevoegd, dat ook de professional zijn deskundigheid heeft en dat het er derhalve om gaat om tot een dialogische relatie te komen in de hulpverlening, waarbij cliënt en professional beiden hun opvattingen inbrengen. Zij heeft er niet minder terecht op gewezen dat men in deze discussies onderscheid moet maken tussen het liberaal paternalisme enerzijds en empathische en pedagogische bemoeizorg anderzijds. Bij het eerste staat overlastbestrijding en repressie voorop, bij de tweede, waar klassiek-christelijke waarden centraal staan, het helpen van de cliënt om latente vragen te articuleren en om noden en behoeften van cliënten kritisch te bevragen.⁴ Repressie kan en moet soms onderdeel zijn van een meervoudige aanpak van problemen, maar mag niet het enige zijn. De traditie van de volksopvoeding leert ons bovendien dat deze aanpak in nog een breder kader geplaatst moet worden, namelijk dat van een rechtvaardige samenleving. Die sociaal-democratische onderwijzers en dominees verbonden hun inzet voor volksopvoeding en -verheffing met dat perspectief. Concreet betekende dat: toegang voor een ieder tot wezenlijke instituties als arbeidsmarkt, volkshuisvesting, onderwijs, gezondheidszorg, een fat-

soenlijk loon en een stelsel van sociale zekerheid dat mensen voldoende inkomen bood als zij daar zelf niet in konden voorzien. Voorts was er aandacht voor structurele factoren (nu onder meer te vinden in extreme vormen van commercialisering, geweld en seksualisering in de beeldcultuur).

Al deze ingrediënten lijken mij onontbeerlijk bij de aanpak van hedendaagse sociale kwesties.

Prof. dr. H. Noordegraaf is bijzonder hoogleraar Diaconaat vanwege de Stichting Rotterdam aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Leiden en docent diaconaat aldaar.

Signalement

1. Dezelfde lijn vinden we in het boek van de toenmalige leider van de Vlaamse socialisten Steve Stevaert, e.a., *Ander geloof. Naar een actief pluralisme in Vlaanderen*, Davidsfonds, Leuven 2005.
2. Om een voorbeeld uit eigen huis te noemen. De Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk keerde zich in haar *Kerstboodschap 1945* tegen onder meer de 'danswoede' als uiting van de krampachtige drift om uit het leven te halen wat erin zit. *Documenten Nederlandse Hervormde Kerk*, Boekencentrum, 's-Gravenhage z.j., p. 14. Na de Tweede Wereldoorlog leefde er in brede kring verontrusting over de zedelijke verwildering van de jeugd, die, in terugblik gezien, als overdreven te beschouwen is.
3. Zie hierover: Maarten van der Linde, *Basisboek geschiedenis Sociaal Werk in Nederlands*, SWP, Amsterdam 2007, pp. 245/246.
4. Evelien Tonkens, *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerking, vraagsturing en professionaliteit in de publieke sector*, NIZW, 2003, 103.

Noten